

Ženski likovi u romanu Isušena kaljuža

Rac, Leona

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:911101>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-28**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odsjek za Hrvatski jezik i književnost
Dvopredmetni studij Hrvatskog jezika i književnosti i Engleskog jezika i književnosti

Leona Rac

**ŽENSKI LIKOVI U ROMANU ISUŠENA KALJUŽA JANKA POLIĆA
KAMOVA**

Završni rad

Pula, 2022.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odsjek za Hrvatski jezik i književnost
Dvopredmetni studij Hrvatskog jezika i književnosti i Engleskog jezika i književnosti

Leona Rac

**ŽENSKI LIKOVI U ROMANU ISUŠENA KALJUŽA JANKA POLIĆA
KAMOVA**

Završni rad

JMBAG: 03030917463

Smjer: Hrvatski jezik i književnosti, Engleski jezik i književnost (dvopredmetni preddiplomski sveučilišni studij)

Kolegij: Suvremena hrvatska književnost

Mentor: doc. dr. sc. Daniel Mikulaco

Pula, 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Leona Rac kandidatkinja za prvostupnicu Hrvatskoga jezika i književnosti i Engleskoga jezika i književnosti, ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljeni način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student _____

U Puli, _____

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Leona Rac dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da se moj Završni rad pod nazivom Ženski likovi u romanu Isušena kaljuža koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____

Potpis _____

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. BIOGRAFIJA JANKA POLIĆA KAMOVA	2
3. O ROMANU ISUŠENA KALJUŽA.....	5
3.1. Na dnu – odnosi sa ženama	7
3.2. U šir.....	10
3.3. U vis	12
4. MAJKA.....	14
5. SESTRA	17
6. ŽENSKI IDENTITET U JEZIKU	20
6.1. Ženski identitet jezika u romanu Isušena kaljuža	25
7. ZAKLJUČAK.....	28
8. LITERATURA	29
9. SAŽETAK.....	30

1. UVOD

Janka Polić Kamov predstavnik je protoavangarde u hrvatskoj književnosti. Obradit će se njegov roman, *Isušena kaljuža* koji je započeo pisati 1906. godine, 1909. je dovršen i tek 1956-8. objavljen. Pojam umjetničke ili književne avangarde značenjski je višestruk, a u svome užem značenju usmjeren je na različite umjetničke grupe i književne pravce koji su vremenski djelovali otprilike između 1910. i 1930. godine. Otvorenim i svjesnim propitivanjem, pa i kršenjem ne samo književno-umjetničkih nego i društveno-političkih konvencija, avangardni umjetnici težili su radikalno novim, nerijetko neprimjerenim artističkim formama i stilovima, često potencirajući do toga trenutka zanemarene, zabranjene, pa i tabuizirane teme. „Avangardna umjetnost samu sebe definira kao otuđenu od uobičajenoga građanskoga reda, proglašava potpunu autonomiju od tradicionalno uređenoga društva te svojom literarnom praksom šokira konvencionalni čitateljski senzibilitet i odbacuje norme dominantne buržujске kulture (Brozović, 2018: 2).

Za Janka Polića Kamova možemo sa sigurnošću reći da bio je pravi avangardist jer je čvrsto zastupao negiranje postojećih književnih oblika kao i traganje za novim izrazima, koncepcijama književnosti i razbijanju nametnutih estetskih normi; estetika ružnoće. Ubrzana industrijalizacija, urbanizacija i nagli razvoj tehničkih znanosti na početku stoljeća uvjetovali su mehanizaciju, automatizaciju i dehumanizaciju samoga pojma čovjeka. Rezultat toga procesa bio je opći osjećaj kaosa, nemoći, straha i pesimizma pred skorašnjom ratnom apokalipsom, a avangarda nastaje kao ekspresionistička vizija krika, tj. oblik pobune pred ustajalim građanskim shvaćanjima života i umjetnosti. Kamov je roman *Isušena kaljuža* počeo pisati 1906. godine, a objavljen je tek 1957. godine. Vidljivo je da je tada ostao bez mogućeg utjecaja koji bi zasigurno imao. Kompozicija romana je trodijelna: *Na dnu, U šir i U vis*.

2. BIOGRAFIJA JANKA POLIĆA KAMOVA

Janko Polić rođen 17. studenog 1886. u Rijeci u mnogobrojnoj obitelji od četrnaestoro djece Ante i Gemme Polić. Kao odličan učenik upisuje se u Sušačku gimnaziju u Rijeci koja će postati njegovo prvo "borbena polje". U gimnaziji će upoznati Katarinu Radošević, sestru najboljeg prijatelja Mije Radoševića, u koju će ostati zaljubljen do kraja života. U pjesmama će je nazivati Kitty, a ona će se 1906. udati za njegova drugog najboljeg prijatelja Matu Malinara. Janko školovanje nastavlja u Senjskoj gimnaziji iz koje 1902. biva istjeran "radi nediscipliniranih i protuvjerskih ispada". Iste godine pridružuje se roditeljima u Zagrebu gdje upisuje gimnaziju i vrlo aktivno sudjeluje u protukhuenovskim demonstracijama. Slobodna Hrvatska izvan Austro-Ugarske njegov je ideal. Nakon nepune dvije godine školovanja u Zagrebu, 1904, Polić napušta obitelj te se priključuje glumačkoj družini u kojoj kao šaptač nastupa u gradovima Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore.

U ovom razdoblju nastaje njegov prvi dramski rad, dramska crtica *Iznakaženi*. Početkom 1906. godine Kamov prvi put putuje u inozemstvo odnosno u Veneciju te se nakon nepunih dva mjeseca vraća se u Zagreb gdje završava prvi odjeljak prvog dijela svog najznačajnijeg djela, romana *Isušena kaljuža, Na dnu*. Shvativši da u Hrvatskoj ne može naći stalno zaposlenje ne preostaje mu ništa drugo no uputiti se još jednom u inozemstvo. Krajem 1906. godine Kamov je ponovo u Veneciji gdje se tijekom sljedećih šest mjeseci potpuno predaje stvaralačkom radu: koncipira farsu *Na rođenoj grudi*, piše posljednje pjesme nažalost izgubljene zbirke *Na Horlinom talamu*, započinje pisati drugi dio odjeljka *Na dnu* romana *Isušena kaljuža*. Do kraja 1906. godine pripremio je za tisak dvije zbirke pjesama: *Psovku i Ištibanu hartiju* i dvije drame: *Tragedija mozgova* i *Na rođenoj grudi*. Niti jedno nakladničko poduzeće ne želi prihvatiti ove rukopise pa oni 1907. godine uz potporu obitelji, odnosno brata Vladimira, izlaze u piščevoj nakladi. Na Božić 1906. godine, točno na godišnjicu očeve smrti, umire majka Gemma. Riječ, djelo majke i njezin odnos prema bližnjima, Polić će dočarati i prenijeti u svojoj najboljoj drami *Mamino srce* iz 1909. godine. U veljači 1907., u pismu bratu Vladimiru, Kamov sastavlja svoj program i od tada sve svoje tekstove potpisuje pseudonimom Kamov. Tijekom ljeta 1908. nastaje ciklus *Samostanske drame*, tragikomedija *Čovječanstvo*, izgubljena novela *Skepsa* koja je inspirirana Milutinovom smrću i započinje novelističku *Knjigu lakrdija*. 1908. godine,

Janko preko Venecije odlazi u Torino, u kojem se zadržao jedva dva mjeseca. Ovdje započinje pisanje trećeg dijela svojeg romana: *U vis*. Iz Torina, preko Genove, odlazi u Marseille gdje će ostati tri mjeseca. Dovršena je *Knjiga lakrdija* i rukopis *Isušene kaljuže* i novela *Žalost*. Zagrebačko kazalište odbija njegove drame. Tijekom 1909. nastaju: drama *Mamino srce*, novela *Sloboda* i kasnije izgubljena djela, *Šmrčanska trilogija*, satirična pripovijest i drame *Lakrdija naše dobi* i *Ah, žene, žene*. Početkom 1910. godine ponovo nudi svoje drame Zagrebačkom kazalištu, ali ne dobiva nikakva odgovora. Rezigniran i razočaran, razmišlja o putovanju u Španjolsku te polovicom svibnja odlazi na svoje posljednje putovanje. Stiže u Bolonju, posljednju talijansku stanicu gdje ostaje mjesec dana. Početkom srpnja je u Kataloniji i nakon samo četrdeset dana provedenih u Barceloni, 1910. umire usamljen, duhovno iscrpljen i razočaran. Pokopan je bez imena na javnom groblju *Sud Este* u Barceloni.

Književni opus Janka Polića Kamova trajao je od 1906. do 1910. godine u kojemu Kamov naglašava nepripadanje ikakvom pokretu i književnoj grupaciji te je njegova poetika uvelike poetika avangardističkog osporavanja svih vrijednosti i normi (Milanja, 2003: 5). Pojmovi na koje se osvrće i pojmovi koji opisuju Kamovljev opus su poetika Psovke i tjeskoba. Poetika psovke predstavlja raskid s tradicijom, osnovno avangardističko obilježje, dok je tjeskoba glavni osjećaj koji prožima protagonista *Isušene kaljuže*, Arsena Toplaka. Upravo ta poetika novoga zasnovana je na antiljepoti odnosno estetici ružnoga, koja vidljiva prilikom opisa događaja, seksualnih činova, Arsenovih misli i odnosa. Janko Polić Kamov negira instituciju obitelji, domovinu i religiju te možemo reći da je izuzetno hrabar što se usudio u provincijalnoj sredini staviti ustaljeni moral, međuljudske odnose, nacionalne motive na diskusiju. Prvi šok za čitanje i kritiku predstavila je njegova pjesnička zbirka *Psovka*. Umjesto poezije sklada i ljepote, to je zapravo poezija pobune i unutarnjeg krika čovjeka. Roman *Isušena kaljuža* dovršen je 1909. godine te ga možemo smatrati prethodnikom modernog psihološkog i romana struje svijesti koji su nastali između 1913. i 1915. godine. U takvom romanu odustaje se od prikazivanja društvene zbilje i fokus se stavlja na bilježenje stanja svijesti glavnog junaka. Tehnike kojima se Kamov koristi su defabularizacija, intelektualni esejistički diskurs, psihoanaliza i asocijacijski motivacijski postupak. Cvjetko Milanja naziva Kamova revolucionarom u idejno-koncepcijskom sloju zbog hibridnosti, stilskih „nečistoća“, pa čak i versifikacijskih

novosti. Zbog svih ovih činjenica, zaključuje, da upravo s Jankom Polićem Kamovom započinje hrvatska književna avangarda (Leksikon hrvatskih pisaca, 2000: 587).

3. O ROMANU ISUŠENA KALJUŽA

Kamov je počeo pisati roman polovicom 1906. godine dok je boravio, nakon očeve smrti, u Zagrebu s čvrstom odlukom da se posveti književnom radu. Roman je dovršen 1909., a objavljen 1956-8. godine. Djelo je tada imenovao *Na dnu* s poslije precrtanim podnaslovom "komentar jednoj neizdanoj zbirki pjesama". To se odnosilo na pjesme koje su u to vrijeme nastajale, i potom skupljene u zbirku *Ištupana hartija*. Taj je tekst kasnije postao tek dijelom prvog (prve knjige) romana, tako da roman čine zapravo četiri dijela: *Na dnu* (1. i 2. dio), *U šir*, *U vis*. Drugi dio *Na dnu* pisao je također u Zagrebu i početkom 1908. nakon kraćeg zadržavanja u Firenci, Milanu i Veneciji, gdje boravi s rano umrlim bratom, glazbenikom Milutinom, vraća se u domovinu, i vjerojatno tada započinje pisati drugu knjigu *Isušene kaljuže*. Iz toga slijedi da drugi i treći dio romana, *U šir* i *U vis*, nastaju tijekom 1908. i 1909. godine (Milanja, 2000: 5). Kamov ne polazi "odozgo" nego "odozdo", crtom evolucionizma. Tu vertikalu uspostavlja iz nagona i strasti odnosno tjelesnosti. Protagonist ovog romana je Arsen Toplak, antijunak koji se samoispituje u svojoj bolesti, traga za identitetom i spasom koji nalazi u umjetnosti što je eminentno avangardističko osvješće. Naslov romana *Isušena kaljuža* predstavlja Arsenovu kaljužu psihe koja se isušuje kako se bliži kraj romana. Realistička i naturalistička tehnika pisanja zamjenjuje se psihoanalitičkim poniranjem u podsvjesne predjele antijunakove psihe. Vidljiva je srodnost glavnog junaka Arsena Toplaka i Janka Polića Kamova, što dopušta roman tumačiti kao autobiografski roman. Osim što je autobiografski, ujedno je i roman lika u kojemu je glavna tema egzistencijalna kriza i psihoanaliza antijunaka. „Roman *Isušena kaljuža* započinje s "distanciranim" i "nezainteresiranim" pripovijedanjem u 3. licu, a završava pjesmom u prozi s pripovjedačem u 1. licu. Kako je roman već bio napisan 1909. godine, Cvjetko Milanja ga naziva pretečom „modernog europskog psihološkog romana koji je nastao između 1913. i 1915. onog naime romana što se s jedne strane La Mancha nazivao analitičkim romanom, a s druge strane kanala romanom toka svijesti“ Romani Jamesa Joyca i Marcela Prousta već su svojim naslovima ukazivali na potragu za samim sobom, gdje su opisivali unutrašnji svijet glavnih protagonista istodobno koristeći zanimljive pripovjedačke tehnike" (Milanja, 2000:6). Ovaj roman ne predstavlja formu objektivnog društvenog tonaliteta nego se orijentira prema subjektivnom senzibilitetu dezintegrirane građanske ličnosti i freudovski decentriranog subjekta, te u tom smislu donosi razlomljenu i kaotičnu sliku te individue. Iz tog razloga realističku i naturalističku

tehniku pisanja zamjenjuje sa psihoanalitičkim uviranjem u najdublje dijelove antijunaka (Milanja, 2000: 11).

U *Isušenoj kaljuži* negirani svi kanoni pristojnoga govora i stilske kurtoazije, a antiljepota, u svim svojim pojavnim oblicima i izraznim registrima, postaje poetičkom opsesijom. Ako su ideali "stare ljepote" bili harmonija, postupnost, mjera, red, kohezija, jasnoća, kronologija - Kamov im je suprotstavio disharmoniju, skokovitost, neumjerenost, nered, disperziju, nejasnoću, narušeni temporalitet, nejedinstvo. Riječ je o potpunoj inverziji estetskih vrijednosti, dakle o svjesnom pokušaju uspostavljanja alternativnog literarnog govora. Nova je "formula" eksplicite izrečena na jednome mjestu u romanu: "Lijepo postaje ružno, ružno postaje lijepo/...". U znaku te agresivne inverzije estetskih vrijednosti djelo i započinje (Nemec, 2003: 3). Prve rečenice glase:

U malenoj, ispratoj flašici poslao je Arsen nekoliko pljuvački na analizu svojem liječniku. On je bio dobio plućni katar, izbacujući dnevno čitave tucete žutih i punoh komada. Arsen ih prispodabljao koralima i spužvama, tako bijahu izdjelani. A za boju govoraše, da je žuta kao kanarinac ili žganac. Nije on podavao osobite važnosti svemu tome i već se je bio smirio s mišlju, da je to kronični katar, koji neće ni proljetno sunce presušiti.

(Polić Kamov, 2003:1)

3.1. Na dnu – odnosi sa ženama

U prvom djelu knjige se dokazuje Arsenova „kaotična kaljuža psihe, protuslovlje, psihopatologija, očaj, bolest, nevolja, smrt, seks, pragmatičnost, osoba koja živi strast u bilo kojem segmentu ljudske prakse u krajnjim antitečnim napetostima, svojevrsnu podivljalu simultanost, živeći iz primata organskog, iz primata tjelesnosti (Milanja, 2003: 9).

Ne možemo govoriti o fabuli jer ona zapravo ne postoji, u središtu pozornosti su Arsenova stanja svijesti, promišljanja o ljudima i smislu života. Opisuju se obiteljska druženja i ručkovi na kojima se razgovara o politici ili cirkusu i razgovori sa prijateljima Božićem i Nikšićem u gradskim krčmama i kavanama. Navode se zapisi o Arsenovim spolnim odnosima, njegov prvi spolni odnos koji je imao sa šesnaest godina s prostitutkom Adelom, spolni odnos sa glumicom Zorom J. Primorskom varoš, sa sluškinjom i ostalim ženama. Za razliku od druga dva dijela romana, ovaj dio pisan je u trećem, dok su dijelovi *U šir* i *U vis* pisani u prvom licu. Arsenov prvi seksualan odnos, koji je u talijanskoj kulturi sasvim normalan i uobičajen, opisan je ovako:

Bijaše on u šesnaestoj godini, s tek probitim brcima; ona u poodmakloj dobi. Makar je imadijaše pod sobom, on je znao, da je ona nad njim. Iskustvo joj bijaše u pospanom pogledu, usiljenim cjelovima i poigravanju prstiju, što bijahu ko prsti u švelje. Jer ona je njega primila oko pasa, povelala k sebi i posjela na svoj krevet. Ona je prva potapkala njegova uzrjana stegna i počela se sigrati s njegovim tijelom, što drhtaše kroz njenu silovitu igru. I tako je došlo ono, ono tajanstveno, čudno i veliko, što pogazi prošlost i posagradi budućnost na novim temeljima, znadijaše ona. Izišav iz njene odaje, poispiv na njezinom krilu crnu kavu i izmiješavši svoj dim s njezinim, on ono novo samo osjeti. A ovo novo sad bijaše snaga. Na ulici je osjeti, i više u kući, a najviše u školi. Bijaše samosvijest, što je svakim korakom rasla. Kroz treći koitus bijaše ravan – njoj.

(Polić Kamov, 2003: 52)

Arsenovo prvo seksualno iskustvo bilo mu je od velikog značaja u životu jer kako on navodi, pogazilo je prošlost, a sagradilo budućnost. Vidljivo je da taj čin nije bio ni malo romantičan, intiman i nježan nego baš suprotno, drhtav, uplašen i silovit. Ali je on nakon tog događaja dobio nešto što nije imao prije, snagu. A nakon snage, u vrlo kratkom periodu, slijedilo je iskustvo koje je vidljivo već u narednom činu s glumicom Zorom j. Primorskom varoš:

Ona se otimala i najposlije popustila i – Arsen je otišao, ostavivši krevet u totalnom neredu. Bijaše ona pod njim. On je prvi nju potražio, našao i dobio. Od svih onih tamo baš nju, najnevještiju i manje lijepu. Ne bijaše već svaka žena - svejedno. Njegov se je položaj mogao označiti ovako: On ne bijaše već dečko, koji prvi put jede u restauraciji i primi ono jelo, koje mu se donese, već bijaše mladić, koji je ponešto obašao gostione i naruči jelo, koje mu se svikne.

(Polić Kamov, 2003: 53)

Vidljivo je da Arsen nije birao žene po ljepoti, društvenom statusu, ugledu nego je znao čim ugleda nešto za njega poželjno, mora to imati. Upravo to je napravio sa glumicom Zorom, ali tek nakon što je prikupio određeno iskustvo. Nije smio dopustiti da se ponovi scena s prostitutkom u kojoj je bio vrlo nesnalažljiv i uplašen. Nije dozvolio tim osjećajima da ga obuzmu nego je prikupio znanje i odlučio biti kao gost u restoranu, odabrati jelo, završiti s njim i napustiti prostoriju.

Arsen se osjećao otuđeno od ne samo obitelji, nego i od svijeta. O seksualnim iskustvima, bludu i kako on to naziva, prljavštini, nije mogao pred obitelji. Jedino je sa prijateljima mogao razgovarati o tome. Tu rečenicu je spoznao za stolom s obitelji i toliko ga je potresla da je morao izaći van. Hodao je ulicom i što je više razmišljao o tome, rečenica se proširivala. Došao je do zaključka da su blud, prljavština, progoni i patnja jednake forme stida i zanosa. Najgore od svega je što su se uz tu rečenicu, rađale još dvije, sličnih tematika:

Prva bijaše iz nekakve kriminologije: jedna je žena osjećala spolni nagon samo onda, kad je muški otpadak turala u nos! Druga bijaše san njegovog prijatelja, koji je u snu koitirao s – revolucijom!

(Polić Kamov, 2003: 69)

Ovo su primjeri misli koje su prolazile Arsenu po glavi. Njega nisu zanimale normalne, racionalne, društveno prihvatljive stvari nego vrlo nemoralne, prljave, morbidne i izopačene. Na pomisao o bludu i prljavštini njemu su se nadovezale još dvije misli, goreg sadržaja i on se jednostavno prepustio tome, bez ikakvog otpora. U ovom dijelu romana prvi put se susrećemo sa sadizmom i Arsenovim nazivanjem sebe sadikom. Takva spoznaja šokirala bi i uplašila velik broj ljudi dok je njega opustila i olakšala. Osjećao se slobodnijim.

Na klupi. On i jedna sluškinja. Razgovor o gazdaricama. Stisnuti oboje. (...) Ona se lagano otima. Jedamput dapače zarine prste u njegovo stegno. Rvaju se ovako i natežu. Ko

derani. U zasjedi, daleko, gore, u šumi, za lune. Žari ih noć, razmetljiva poput vjetra, što diže prašak, hartiju i svite. A ona je slabo odjevena. Ima samo kijklju – za sprdnju; i košulju – za šalu, Arsen ne mari za sise. Ne mari za lice. Ni za cjelov. On se sav gubi oko bokova, kukova i stegna. I opet je ona prebačena preko njegovog krila. On je priteže još više, još jače, još bliže. I ona ga grebucka sve ljuće. Ali on ne osjeća svoje boli, jer vjeruje u – njenu. I onda – svale se najedamput... On ju je zbilja privukao. Padoše. I digao joj svite. Ali to bijaše prvi put – odostrag. On je se dotakao. Ali to bijaše prvi put – šakom. On je svršio „koitus“, ali neskinu svojih hlača. Bijaše gotov: prvi put zadovoljena strast s punim uživanjem, neprekinutim bludom i bez straha za dijete. Prvi blud individualizma: Arsen se napokon nazvao sadikom.

(Polić Kamov, 20003: 136)

3.2. U šir

Jedna od razlika između prva dva dijela romana jest ta da je dio *Na dnu* pisan u trećem licu, sa distanciranim subjektom, dok je *U šir* pisan u prvom licu. Pripovjedač nas izvještava o Arsenovim putovanjima po inozemstvu i bolesti koja se pogoršava i prelazi u tuberkulozu. U ovom dijelu romana Arsen disciplinira kaos, analizira svoju svijest i od sudionika/glumca postaje voajer/promatrač. Nailazimo na cijeli niz sličnosti između glavnog lika Arsena Toplaka i autora Janka Polića Kamova. Obojica su izbačeni iz škole zbog neprimjerenog ponašanja, imaju slično djetinjstvo, odriču se religije i postaju ateisti. Uz to sve, zajednička su im mnogobrojna i česta putovanja po Europi. Arsenu u ovom dijelu romana rastu osjećaji usamljenosti i otuđenosti te bježi od realnosti.

Blizina me i dodir s ljudima baca u psihopatiju. Ja mrzim, a nisam kadar i jak ljubiti. To je užasno. Postaju mi ljudi odvratni, i što je još groznije, mržnja mi postaje odvratna: moji osjećaji postaju prema meni onaki, kao ljudi prema mojim osjećajima. Ja sam ono, što ne ću da budem.

(Polić Kamov, 2003: 256)

Muči ga njegova bolest koja je uznapredovala i postala vrlo opasnom. Počinje razmišljati o smrti te ga ta pomisao užasava, ali mu brzo misli prelaze na nešto drugo. Toliko se udaljio i otuđio od obitelji da se srami svoje bolesti i shvaća da im ne može reći ni najprostiju misao. Prestaje se družiti sa prijateljem Markom, što je vidljivo iz sljedećeg citata:

Mi protuslovimo jedan drugome; zapravo protuslovimo sebi samima: Marko je sad bio čovjek prelaza, ja kontrasta. Ali tek na oko. Ja sam uviđao s dana u dan, da mi ne možemo raditi niti zajedno niti jedan pokraj drugoga; da se međusobno isključujemo, da su jaki intelekti u momentu stvaranja i u samom stvaranju apsolutiste, jer su egoiste.

(Polić Kamov, 2003: 254)

Arsen napokon shvaća da je ostao sam. U tim trenucima razmišlja o majci i zapravo shvaća koliko je bila dobra i brižna prema njemu. Trenutak kada je sve krenulo nizbrdo u Arsenovom životu jest kad je odbacio Boga i proglasio se ateistom. Otišao je u samostan, pokušao ojačati svoju vjeru no što je više pokušavao, u njemu je rasla

tjelesnost i želja za seksualnošću. Ime Božje počeo je pisati malim slovom, izgubio je svoj mir i postao sve bliži nemoralu i grijehu.

Kamov u svojem djelu radi veliki preokret, od „potpune odanosti idolima, do njihovog odbacivanja, odnosno od fanatične religioznosti do ateizma“. Arsen odnosno Kamov ateistom postaje zbog svojeg protivljenja nasilju bilo kakvog oblika, a koja se očito zbilja među određenim crkvenim službenicima. Ipak, do kraja romana političke i vjerske teme se u potpunosti gube, pa ih u trećem dijelu opće nema (Gašparović, 1988: 182).

Rekoh: osjećaji puni, jaki strastveni- to je dno. Strast viđenja i upoznavanja- to je širina; osjetljivost, svestrana i slabašna- to je visina. Dno je poezija, širina je znanost, visina je artizam.

(Polić Kamov, 2003: 311)

Svoju izgubljenost pokušava nadomjestiti silnim putovanjima po Europi misleći da će tako pronaći svoj mir. Svakim putovanjem postajao je sve više izgubljen i dolazi do spoznaje da nekoliko mjeseci nije pričao ni s kim. Počinje se bojati za svoje i psihičko i fizičko zdravlje i pokušava živjeti normalno. Ni to mu ne uspijeva jer shvaća da tako najviše gubi sebe. Žene u romantizmu prikazane su kao anđeo u kući i pojam savršenstva dok ih u ovom romanu, Arsen prikazuje kao komad mesa koji ima samo jednu svrhu. Seksualan čin s njima bio je samo tjelesna potreba koja se mora izvršiti.

Spavati sa ženom, jesti teletinu, nositi na rukama dijete – svejedno. Da li je to strast ili glad?... Gladna strast i strastveni glad. Meni bi bila potrebna žena i pečenka.

(Polić Kamov, 2003: 182)

U šir završava Arsenovim razmišljanjem o bolesti i o smrti. Razmišlja kako će umrijeti potpuno sam, bez prijatelja, sestre Jelke, ujaka, bez ljubavi i ono najvažnije bez dima cigarete. Prestaje razmišljati o takvim temama čim shvaća da je radni dan i da su trafike otvorene jer je u mogućnosti kupiti cigarete.

Valja mijenjati ambijente i gradove. Ostavši dugo u jednom mjestu, to je kao da ne mijenjaš odijelo. Ono sagnije na tebi, ti se usmrdiš u njemu... Promjena!

(Polić Kamov, 2003: 260)

3.3. U vis

Treći dio romana *U vis* pripovijedan je u 1. licu i po dužini najkraći je od svih dijelova. Započinje Arsenovim ponovnim napuštanjem domovine i odlaskom u inozemstvo. Posjećuje Veneciju, Torino, Genovu, Napulj, ali ne pronalazi pripadnost i mir ni tamo. Nema prijatelja, djevojku, zabavu, energije i strasti. Potpuno je otuđen od svih, a najviše od samog sebe. Shvaća da nije vezan ni za jedno mjesto te u slučaju da mu se ne sviđa, odlazi dalje. Može živjeti gdje god želi, šalje mu se mjesečan prihod, posao nema, uvjerio je rodbinu da odlazi na studiranje, da ga čeka posao u povratku i da će u međuvremenu pisati. Ta ga je izjava na trenutak zadovoljila, ali mu nije donijela smirenje.

Naš je život čik; bio je jedamput cigara... I tinja... Sav je žut, izvakan, zaslinjen... I to je moja duša! Već godine i godine autoanalize: utežem, sišem, gnječim, griskam, palim i pripaljujem... Ko strastveni pušač! I pljučkam, jer je ostao sam nikotin i kiselica... Kako je dosadno i gorko! I sve je otišlo u dim i pepeo: dim se je izgubio u zraku, pepeo je raznio vjetar širom svijeta.

(Polić Kamov, 2003: 295)

Iz navedenog citata Arsen Toplak svoju dušu opisuje kao izvakan čik cigare, žute boje, zaslinjen i sve zbog godina autoanalize. Ostao je samo nikotin i kiselica, odnosno život za njega više nema smisla, došao je do kraja. Glavni prijatelj mu je postala dosada. Sve mu je monotono i već viđeno. Ne može ni s kim razgovarati više od pet minuta, jezik mu se počne petljati, odijelo mu počinje smetati, riječi također i na kraju si postaje vrlo dosadan i umarajući. Ne voli govoriti o sebi te mu je intimnost vrlo antipatična jer je se boji.

Kroz putovanja, Kamov preispituje duhovna lutanja glavnog lika „od traženja egzistencijske osnovice do totalno raspolučene i disperzivne svijesti“. U prvom dijelu odlazi u Rim gdje se namjerava liječiti od tuberkuloze i alkoholizma. U drugom dijelu, bolest je još uvijek prisutna, ali je ona ovaj put u sjeni studiranja te pokušaja pronalaska posla. U trećem dijelu, putovanje nema nikakav cilj, pa čak ni prikriveni, već se to putovanje događa samo zbog putovanja (Gašparović, 1988: 184). Gašparović smatra da je zadnje putovanje besmisleno jer Venecija, Torino, Genova, Napulj mogu biti zamijenjeni bilo kojim drugim gradovima. Posljednji dio knjige *U vis* predstavlja logiku apsurdna i ironiju Arsena Toplaka i njegovog života.

Gledano s tipološke strane, roman *Isušena kaljuža* možemo promatrati kao vrstu romana o odrastanju takozvani Bildungsroman jer se stavlja naglasak na junakov duhovni rast, prate se procesi njegovog spoznavanja sama sebe te se istražuje njegova uloga u društvu. Završni rezultat tog procesa je negativan jer se javljaju: otuđenost, deziluzija i svijest o apsurd. Roman ironički završava rečenicom: „Jer ja – nisam ja!“, gdje se autoanaliza završava osporavanjem vlastitog identiteta (Nemec, 1998: 64).

4. MAJKA

Arsenov karakter možda je najbolje vidljiv kroz njegov odnos s majkom. Vrlo brzo se susrećemo sa njezinim prvim opisom, koji možda na prvu izgleda sasvim normalno i uobičajeno, ali što dalje čitamo, vidimo da nije baš tako. Arsenova majka već je dvije godine udovica i pomoću novca od starijeg sina prehranjuje sebe i Arsena. Prikazana je kao vrlo zaštitna majka kojoj je jedina želja imati besposlenog sina kraj sebe u kući. Arsena je jako voljela, predstavljao joj je sve na svijetu te je smatrala da su knjige, druge žene, prijatelji i druženje samo prepreka u njihovom odnosu. Htjela je Arsena samo za sebe.

Kad bi u noći ostao do kasna vani, ona je tad imala jednoga neprijatelja: bio je to onaj, s kime bi se Arsen zadržao ili onaj, što bi ona zamišljala, da joj ga zadržava. Ona nije ni rasuđivala ni pitala, je li to zaista taj i taj; njoj bi samo sinulo koje poznato lice i odmah bi oko njega skupila svu žuč neegoisanog altruizma.

(Polić Kamov, 2003: 5)

Sve njezine osjećaje, potrebu za brigom i znatiželju Arsen je shvaćao. U početku su provodili dane skupa dok nije uvidio da ga je njezina ljubav krenula gušiti. Za njega, ona mu je dala život, ali ona bijaše prošlost. U životu mu je predstavljala teret jer kako on navodi, kvarila mu je sadašnjost. Ponekad je znalo doći do sukoba zbog njene pretjerane ljubavi i brige te je taj sukob na kraju rezultirao borbom zavisti s njezine strane i mržnje s njegove. Osim mržnje, njezina pretjerana briga je na kraju u potpunosti otuđila Arsena od nje. Pomoću ovoga uspijevamo vidjeti Arsenovu nedodirljivost i nezainteresiranost za taj odnos. Nije se trudio popraviti ga odnosno raditi na njemu, u potpunosti mu je bilo svejedno. Sljedeći Arsenov opis majke osjećajni je i dublji u prijašnjeg. Tijekom jedne noći, odlučio je čitati majčina i očeva pisma iz mladosti. Nakon čitanja pisama počeo je zamišljati majku kako je izgledala u mladosti odnosno u dvadesetoj godini. Mogao je vidjeti da je imala crnu kosu koja se krila ispod sadašnje sijede i uvjeren je da je bila lijepa. Nakon tog opisa slijedio je emotivniji i iskreniji monolog o majci.

Majka! Kolika bol, što se smije, i patnja, što uživa! Kolika ljubav, što mrzi, i mržnja, što ljubi! Kako si velika u svojoj gluposti, kako čista u svojoj zlobi! O majko! Bolovi tvoji – kolika pjesma! Svemir je pjeva, sklada i – uživa!“ (...) „Kako je vjerno tekao njihov bračni odnos. Čista li kreveta! O čistoćo! Vidim te u svakoj mrlji tinte i suvišnjoj riječi. Zamamna si,

da, ali inače iz tebe udara dosada, jednoličnost i nepriličnost, stidim te se nevinosti! Stidim!“ (...)
„Jesi li ikad zgriješila? Jesi li krenula vjerom svome mužu? Reci, jesi li? O da jesi, ja bih te ljubio! Ljubio! Zašto ne nosiš grijeha u sebi i zašto nemaš vanbračnoga cjelova na svojem licu! Zašto? Gdje ti je krv prevrata i pljuckaj zakona? Zašto si tako sveta, tako čista, tako nevina!

(Polić Kamov, 2003: 28)

Ne može proći ne zamijećena Arsenova kontradiktornost i apsurd u prvim rečenicama. Govori kako majčina ljubav mrzi, a mržnja ljubi. Po prvi put osjeća njezinu bol i suosjeća u njezinoj pretjeranoj ljubavi odnosno patnji. Za njega ona je bila nevina i čista, bez ikakvog grijeha na sebi, što bi on vrlo lako promijenio da može. Uvelike ga interesira njezina vjernost mužu. Već unaprijed zna odgovor, da ga nije prevarila jer da je, ljubio bi ju i prihvatio kao takvu. Dok ovakva, za njega je bila presveta i nevina, jednostavno dosadna i odbojna. Njezina dobrota i čistoća sudarala se sa njegovim bludom i grijehom. Sljedeća bizarnost njihovog odnosa prikazana je kada Arsen saznaje za njezinu smrt. Normalno ljudsko stanje je tuga ili barem empatija kada netko premine, ali kada je to netko nama blizak odnosno naš roditelj, minimum što se može osjetiti je bol u duši. Arsenu se to nije dogodilo te nas opet iznova iznenađuje svojim reakcijama i ponašanjem.

U prvi je mah ostao silno hladan. Brzjav je glasio „Majka umrla od kapi.“ On se dapače trudio da osjeti žalost, i u tu svrhu prikazivao u mašti konac njezinog života što užasnijim; stao se dapače upuštati u egoistični sentimentalizam:“Sam, bez kućišta, bez ognjišta, bez svega... potpuno sam, sam, sam...“ Ali ostajao je suh i, unatoč dozvanih predodžaba, njegovo unutarnje shvatanje bijaše tupo.

(Polić Kamov, 2003: 116)

Arsen nije osjetio nikakvu tugu, bol, ganuće duše nego baš suprotno. Bio je ravnodušan, čak se i tjerao osjetiti žalost, ali mu nije uspijevalo. Pokušao je zamisliti život bez nje, samoću koja sada dolazi jer mu nema tko dosađivati, kontrolirati ga, prazna će biti kuća, ali bezuspješno. Nije se mogao natjerati ni suzu pustiti, reagirao je potpuno indolentno i hladno. Jedne večeri šetao je parkom te je sjeo na klupu i razmišljao o majci. Njegove misli bile su intenzivne i strastvene. Gotovo da ju je mogao vidjeti ispred sebe. Tek ju je tada vidio kao majku, ženu, dobrodušnu, moleću, rumenu.

Silnom brzinom pregleda tolike scene - veliko svijetlo rasvjetljivaše ne čovjeka, rasvjetljivaše jedan život. "Gle je! Gle je!" I začudo. Njezine mane iskakivahu. T. j. on kao da je pregledavao i omalovažavao njezine kreposti... "Ona je lagala radi novca, krala je oca, zaduživala se, klevetala, ogovarala, lagala, krala... Ona!" Kliktaše. "I klevetaše... I krala je!"

Sjajio je od oduševljenja. "Ona - kraljica!" Nazivaše je tako. Nehotice pogledavaše povrh sebe kao da ju je sve to - sve to zla, što bijaše u njoj - dizalo gore, visoko, čarobno. "Kraljica!"

(Polić Kamov, 2003: 118)

Zaplakao je nakon toga, ali to nisu bile suze boli, nego baš suprotno, suze prosvjetljenja. Nakon toga ponovno je izustio njeno ime i novi niz slika se pojavio ispred njega. Majka je bila prikazana kao mala, sitna, dobra i nasmijana žena. Zamišljao ju je kako plače i kako krivi sebe za sve što joj se dogodilo. Sav teret bio je na njenim leđima, nikoga nije osuđivala, jedino sebe, što je na kraju rezultiralo njenom smrću. Suosjećao je s njom i sklanjao taj teret s nje, smirivao je prizor i pokušavao ju natjerat da prestane plakati. Toliko je puno plakala da se pretvorila u jednu veliku suzu. Od nje i njenog života ostala je samo suza. Ta činjenica natjerala je Arsena na gorko plakanje i bol. Nakon toga, osjećao je veliko olakšanje i slobodu. Iste je večeri pio sa slikarom Rubelijem i ponovno izazvao šok svojim razmišljanjem o majci.

I ja ispovijedam: plakao sam nogama, mislima, rebrima... stvarao filozofiju plača... i gledajte me... jer sam to više ljubio mrtvu majku, što sam više zla nailazio na njoj i što sam više posvećivao njenu uspomenu blatom... i zato, zato, jer sve to ispovijedam, mogu mirno, bez grižnje, bez srama ispovjediti i ovo: Ona je umrla i ja sam oživio, ona je izdahnula i ja sam udahnuo. Sloboda!

(Polić Kamov, 2003: 120)

Majčina smrt za njega je bila ponovno rođenje. Ona je izdahnula, a on udahnuo. Konačno je dobio mogućnost živjeti potpuno slobodno. Ovom izjavom vidimo da je ona Arsenu bila samo teret i kočnica u životu. Na njen gubitak ne gleda tragično nego olakšavajuće i bez grižnje savjesti.

5. SESTRA

Sljedeći vrlo interesantan i na trenutke apsurdan odnos Arsen je imao sa sestrom Jelkom. S njenim opisom susrećemo se vrlo brzo u romanu te pomoću toga možemo vidjeti da im odnos nije bio toliko prisan, ali je ipak bio srdačan i obostran. Rijetko su se viđali, ali svaki put kada dođe taj trenutak, Arsen bi ju zagrlio, poljubio i izrazio poštovanje.

A Jelka bijaše lijepa, razvita, crnokosa. U hodu se svijaše kao da ni nema kostiju. U nje je bio uvijek miris haljina izmiješan mirisom kosa i meso podrhtavajući kao hladetina. Nije bila rumena. Lice bijaše bronzano kao da ga osvjetljuje tama s očiju; a usne se prćile, mrko-crveno kao grožde. Ali nada sve bijahu zamamna njezina uda, jer ona je umjela slučajno prebaciti nogu preko noge, svinuti se o koljenima ili pritegnuti suknju kao roñena kokota, koja nije ni pomislila, da time privuče muškarca.

(Polić Kamov, 2003: 6)

Jedina greška u Jelkinom životu, za Arsena, bio je njen muž profesor Magdić. Arsen ga jednostavno nije mogao smisliti zbog njegovog pričanja o etici, filozofiranju, njegovih brkova i naravno jer je s njegovom sestrom. Smatrao je da Jelka zaslužuje puno bolje te je htio da ga ostavi. Kada bi razgovarali o profesoru Magdiću, Arsen bi vrlo porugljivo i ironično govorio, davajući Jelki do znanja da joj tu nije mjesto. Jelka se slagala sa Arsenovom procjenom, ali nije imala snage to učiniti. Arsen se nije vidio sa sestrom šest godina niti im je došao na vjenčanje. Jelka je znala da je Arsen imao grešaka u prošlosti te je upravo zbog tih grešaka bila potpuno slobodna izraziti svoje mišljenje o profesoru Magdiću. Znala je da će Arsen razumjeti sve što mu kaže. Ni ona nije podnosila profesora, ali je ipak odlučila ostati.

On je govorio toplo. - Znaš, što držim o braku. Jer ako poznam ičiji brak, to poznam tvoj toliko, te mogu reći: on nije ni svetinja ni dužnost - jer je laž. Tvoj je muž trebao kuharicu i namjerio se na krivu adresu.

(Polić Kamov, 2003: 10)

Arsen navodi kako je Jelkina jedina dužnost u braku bila održavanje kuće, kuhanje i spremanje. Vidljivo je da taj odnos nije bio iz ljubavi nego iz koristi i interesa. Tijekom tog razgovora, Jelka je upitala Arsena što bi on napravio kada bi njen muž digao ruku na nju. Kroz njegov odgovor vidimo jednu osobinu kojoj do sada nismo imali pristup, a to je Arsenova zaštitnička strana prema ženskom spolu odnosno u ovom

slučaju prema sestri. Arsen navodi kako bi ubio profesore Magdića ako bi ikada pokušao udariti Jelku.

- Arsene! Tebi mogu reći sve... Kad bi dakle bilo što... Ona ponovi: - Kad bi bilo, reci, što bi ti... Arsen pljesne: - Kad bi bilo, bilo bi! - On se uzradova: - Kad bi bilo, onda bih ja stajao uz tebe, razumiješ, a onda... onda bih bio i ja kadar polomiti nečiji život.

(Polić Kamov, 2003: 11)

Po svemu sudeći, odnos Arsena i Jelke bio je doista dobar. Nakon dužeg vremenskog perioda kojeg su proveli odvojeno, odnos im je i dalje bio čvrst, srdačan i ono najvažnije iskren. Oboje su se mogli ponašati prirodno i ne skrivati svoje reakcije, ma kakve god one bile. Jedina stvar koja je kvarila takvu sliku odnosa jest Arsenov bizaran san.

San je počeo, kad je već muž moje sestre bio mrtav. Ne posumnjajh nimalo, da sam ga ja ubio. Ne osjećah savjesti: osjećah raskošni nagon za životom. A sve bijaše ko žeravka u pepelu. Žeravka u pepelu. Tako mogu označiti boje ambijenta i svoj mozak. I da ispitujete bez kraja, kako je bilo, ja ću uvijek odgovarati: ko žeravka u pepelu... Vidio sam (u snu!) kao kroz san (!!) i umorenoga profesora, ali ga odmah zastre sestra. U kutu koitirah s njom. Bez stida. Ali što je glavno, ni ona se nije stidjela... Tu se probudih, a san je bio tako vruć, te sam i na javi vjerovao u zbiljnost sna (!!!)

(Polić Kamov, 2003: 74)

Otac psihoanalize, Sigmund Freud, smatrao je snove carskim vratima u nespvesno. Godine 1900. objavio je knjigu *Tumačenje snova* te prema njegovom mišljenju, osoba potaknuta na prepričavanje slika iz sna i misli koje one u njoj izazivaju otkrit će nespvesnu pozadinu (libido) onoga o čemu govori onoga što prešućuje. Samo je malen dio sadržaja ljudske psihe svjestan; moglo bi se reći da je svijest nešto poput otočića u golemu moru nespvesnoga u čijim se tamnim dubinama kriju naši strahovi, sumnje, bolesti, nade, želje, očekivanja, kreativne zamisli i impulsi (Jakelić, 2018: 13).

Kada jedna predodžba pokuša iz sistema nespvesnog prodrijeti do predspvesnog, na putu do nje stoji joj cenzura koja ju protjerava i ako je predodžba neprihvatljiva, biva potisnuta u nespvesno. Ukoliko predodžba izdrži cenzuru, prelazi u sistem predspvesnog. Temeljne karakteristike nespvesnog su odsutnost proturječja nagonskih pobuda, pokretljivost zaposjednuća, bezvremenost i odsutnost odnosa sa stvarnosti. Odsutnost proturječja znači da nagonske pobude prisutne u nespvesnom

kroz reprezentante ne dolaze u sukob iako im ciljevi mogu biti nespojivi (Freud, 1986: 104). Potiskivanje je proces pri kojemu se određena predodžba udaljava i zadržava podalje od svjesnog. Sigmund Freud tvrdi da postoje dvije faze potiskivanja, primarno i sekundarno. Primarno se potiskivanje sastoji u tome da se predodžbenom reprezentantu priječi put do svjesnog i on u ovoj fazi zadržava vezu s nagonom. Sekundarno se potiskivanje odnosi na misli koje su došle u asocijativnu vezu sa predodžbenim reprezentantom, one zbog te veze također bivaju potisnute u nescvjesno (Freud, 1997: 105).

Glavni psihodinamički pokretač u Freudovom tumačenju nescvjesnih materijala odnosno snova jest seksualnost. Prema Freudu, snovi imaju dvije funkcije. Prva funkcija omogućava ispunjenje želja i zadovoljavanje žudnji, druga je sigurnost pomoću koje se osoba oslobađa nescvjesne napetosti, spava opuštenu i bez prekida. Iz svega navedenog vidimo da su snovi većinom želje, žudnje ili strahovi kojih ne želimo biti svjesni te ih ne puštamo iz prostora nescvjesnog pa nam dolaze u obliku snova. Istu pojavu možemo vidjeti i kod Arsenovog sna. U stvarnosti, Arsen ne osjeća seksualnu privlačnost prema Jelki niti je to ikada spomenuo. Za razliku od ostalih žena, sa sestrom Jelkom imao je najbolji i najiskreniji odnos te je zato ovaj san pomalo uznemirujući i apsurdan. San počinje smrću profesora Magdića i Arsenovog odgovora da je on vjerojatno počinitelj. Cijeli san djeluje vrlo realno i opisuje incest između Arsena i Jelke, u kutu, bez imalo stida i srama. Arsen navodi da je san bio toliko vruć da kad se probudio i dalje je vjerovao u zbilju sna. Osim što je san sam po sebi uznemirujući, Arsenova reakcija nas također ostavlja šokirane. Nakon što je sanjao kako ima incest sa sestrom, nije imao reakciju kakvu bi većina ljudi imala. Takva reakcija sadržava gađenje, užas, šok, zbunjenost, dok kod Arsena, nije bilo ništa od toga. Arsen je jedino rekao da je san bio zaista napet da je gotovo povjerovao u njega, što je u odnosu između brata i sestre potpuno apsurdno.

6. ŽENSKI IDENTITET U JEZIKU

Kada govorimo o ženi, govorimo o osobi koja je po spolu suprotna muškarcu; žensko, pa tek onda odrasla osoba ženskog spola; prema svojoj "društvenoj ulozi". Govorimo o ženi kao bračnom partneru ženskog spola, odnosno supruzi. Pritom se, naravno, jedino muškarca definira kao odraslu osobu muškog spola. Dakle, žena se ne definira po sebi, nego ponajprije kao suprotnost muškarcu. On je norma, ona je otklon. I dok pod odrednicom muškarac nema nijednoga frazeološkog izraza, za ženu se one navode: javna žena/prostitutka, laka žena/lako osvojiva žena, u predrasudi da ona ne bira partnera. U svakom pristojnijem upitniku nakon naših prezimena i imena za žene je još dodano djevojačko prezime, ako su iz "vlasništva oca prešle u vlasništvo muža", udale se, bile date u, uzete za ženu (stoji u Anićevu *Rječniku* pod "oženiti"). Stoji i mjesto koje se najčešće obilježava križićem, a to je mjesto za spol: muški/ženski, prije godine rođenja, prije nacionalnosti ili državljanstva, zanimanja, mogućih oznaka raspoznavanja. Poredak prema kojemu se spol pojavljuje kao prva distinktivna značajka daje do znanja, da je od velikog značaja. On potvrđuje svijest da je spolna razlika najstarija, ona koja prethodi i jeziku samom (Centar za ženske studije, 1998: 37).

Rječnici ne bilježe kako se postaje ženom ili muškarcem. Jedino što postoji su već gotovi recepti koji navode kakve su žene pa upornim ponavljanjem, žene same povjeruju da je to identitet njihova ženstva. Dobivaju osobine kao što su nježnost, plahost, plačljivost, zbunjenost, čangrizavost, histeričnost. Atributi mogu varirati, no najčešće su razapeti između anđeoskih i đavolskih prispodoba. Ili su "anđeli" (i to "zlatokosi") ili "vragovi" (i to "crni"). Ako i imamo odgovore (ženske) da se ženom postaje kako takvima postajemo? Kako zadobivamo ženski identitet, kako preuzimamo identitete sestre, kćeri, majke, prijateljice, suradnice ili ljubavnice? Bilježi li jezik te procese? Ako se jezik navodi kao dio, na primjer, nacionalnog identiteta, postoji li onda poseban ženski jezik koji je dio ženskoga identiteta, koji ga ustvari kreira? Pitanje je u čijem jeziku žene žive, čiji ih jezik imenuje i čijim se jezikom oblikuju. Što je zapravo ženski identitet u jeziku? Interes za jezik žena jednoznačan je tj. više se raspravlja o jeziku kojim se žene koriste. Ženski jezik nosi konotacije "nižeg" jezika, bez obzira na suvremene lingvističke teorije o nevrednovanju jezika/govora/dijalekata.

Taj "zajednički" jezik koji žene dijele s pripadnicima jedne jezične zajednice, vrlo se brzo pokazuje različitim u svojoj praksi. Kada lingvisti kao dominantni predstavnici struke govore o rodnim/ spolnim razlikama, gotovo uvijek tragaju za distinktivnim ženskim govorom. Muški jezik uvijek ostaje standard za potrebu odnosno norma. Prema ženskom se jeziku odnose kao prema "markiranome" ili pretpostavljao izuzetnoj formi. Dakako, manje se govori o jeziku koji govori o ženama, a gotovo rijetko o ženskom jeziku kakvim ga imenuju žene, redefiniiraju ili ponovno stvaraju. U čemu se pojmovi žena, ženski jezik, razlikuju od odgovarajućih muških? Kada je Robin Lakoff govorila o jeziku žena, navodeći značajke ženskoga govora (zarečenične upite, povišenu intonaciju), želeći u najboljoj namjeri "popisati" distinkcije, zapravo je izradila "listu za odstrijel" ženskih lingvističkih "grijevova" i tako otvorila sezonu lova na "slabi jezik", jezik bez "autoriteta", te pospješila da se ženski zarečenični upiti (npr., "zar ne?", "možda" ili "draga/dragi") protumače kao nesigurnost ili nemuštosť. (Centar za ženske studije, 1998: 38).

Kako se riječi kojima se označuju žene razlikuju od onih za muškarce? Kao što je slučaj i s drugim skupinama koje ne posjeduju moć, a to su određene klase, manjine, hendikepirani, crnci i ostali, jer i jezik oslikava pripovijest o moći, ovdje se na rod gleda u postmodernom poimanju rodnoga vezanog uz društveno-kulturne posebnosti. Primjer za to je obilje epiteta i neprihvatljivih izraza koji ne postoje za muškarce, a postoje za žene. Kada nekoga želimo nazvati prljavom osobom, dodijelimo mu nazive kao što su prljavica, kurva, odrpanka, uličarka. Mnogi "napunjeni" izrazi koji se odnose na žene kao seksualne objekte, reflektiraju ženski status kao vlasništvo ili predmet za seksualne usluge. I dok su riječi *kurvetina*, *radojka*, *profufnjača*, *fufica* sve odreda diskriminatorne muški su za istu priliku navode da su, dečki ipak dečki, *ženskaroš*, *fakini*, *galebovi*, *lole*. U Anićeovom *Rječniku* pojam *čednosti* traži se kao vrijednost samo kod žena dok su žene koje ne posjeduju tu vrlinu smatrane kao *lake žene*, *raspuštenice*, *uličarke*. Riječ "*raspuštenica*" koristi se samo za rastavljenu ženu, pretpostavljajući njezino dalje seksualno ponašanje, ali ne i za rastavljenog muškarca. "Prazna" riječ žena također služi kao sinonim za prostitutku, laku ženu te su Julia Stanley i Muriel Schulz pronašle u engleskome jeziku 320 riječi za seksualno promiskuitetnu ženu. U hrvatskom jeziku nije provedeno takvo istraživanje, ali ne bi bilo začuđujuće da popis bude prevelik. Uvećanice *ženetina*, *ženturača*, uspoređene s *muškarčinom* posve su suprotnih značenja. Dok imamo *ženomrscu*, jezik ne poznaje

muškomrzice. "Posudite" li koju značajku od muškaraca, priskrbit ćete si odrednicu *muškobanju*, jednako kao što će *ženskast* muškarac odmah biti markiran. Ako je žena stara, seksizmi su preplavljujući: *stara, babetina, vreća, akrep, groblje, oštrokondža, rospija* te uz to dolaze i seksualne konotacije kao što su *stara* i *neprivlačna, seksualno beskorisna*. Često se iste riječi koriste za žene i za djecu (umanjenice životinja, primjerice): *srce, šećeru, mačkice, kokice, sunce moje*. Stereotipi u obraćanju ženama, posebice vezani uz fenomen fizičke ljepote, jednako se vezuju i uz ružnoću. Kako god bilo (*baba-roga* ili *vila raviojla*), ostajemo rod s razlikom i muškarcu predmet žudnje. Status vlasništva vidi objekt, ne i vlasnik. S muškog stanovišta, žena može biti "predmet obožavanja". U slavenskim jezicima petrificiran je ženin položaj odnosno zna se gdje je ženi mjesto, kad muškarac govori žena šuti. Ona se udaje ili ide za mužem, dakle daje se, on dobiva, on se ženi, odnosno, uzima je za ženu. Ženu se i seksualno uzima, a ona se (po)daje (Centar za ženske studije, 1998: 39).

U rečenicama: *Mi se moramo brinuti o našim ženama. Mi se moramo brinuti o našim muškarcima*, dva *mi* nisu jednako slobodna. Kontekst prve je "viteško zaštitnički", a druge "služinsko – pomagački". U jeziku, žene su prikazane kao pripadnice "slaboga spola" i lišene su moći. Da bi se shvatila ženska uloga u jeziku, ženska diskriminacija ili (ne)prisustvo, posebna se pozornost treba posvetiti razumijevanju problematike roda i odnosa moći.

Feminističke lingvistkinje pokušavaju pronaći odgovore vezane uz jezičnu praksu, uzroke takve prakse, te na mogućnosti mijenjanja i prakse i jezika samoga. Radi stvaranja jezika koji bi drukčije očitavao i kreirao ženski identitet, da bismo mogli pratiti ono što se događa na polju feminističke kritike jezika, dobro je prisjetiti se, makar ukratko, povijesti feminističkih pristupa jeziku. Feministička je kritika jezika otprve, ranih sedamdesetih, ulazeći u prostor dominantno muškog bavljenja jezikom, morala prepoznati i zabilježiti stanje jezične prakse. S vremenom su se razvili različiti pristupi, od kojih bi se mogla izdvojiti tri značajnija, koja i danas zaokupljaju pažnju feminističke kritike. Ti se pristupi bave isključivo odnosom nejednakosti, moći i jezičnih praksi, (ne)razumijevanjem razlika, odnosom jezika prema rodnome, jezikom kao nositeljem identiteta ili im je fokus interesa interdisciplinarni (Centar za ženske studije, 1998: 40).

Dakle, od sedamdesetih možemo govoriti o feminističkoj lingvistici koja zauzima legitimno mjesto u sociolingvistici, ali i o feminističkom svjetonazoru. Kako bi pregled

pristupa bio jednostavniji, oni su povijesno-tipološki navedeni, bez nametanja vrijednosnog suda. Prvi je *pristup nedostatka (deficit model)*, prema kojemu se žene doživljava kao obespravljene govornice, i to zbog njihove rane socijalizacije u spolnu/rodnu ulogu. Najznačajnija predstavnica takva pristupa je Robin Lakoff. Određujući žene kao govornice kojima nedostaje autoritet, Lakoffova je, prema mišljenju mnogih feministkinja, osnažila muški utemeljene procjene koje derogiraju ženski jezik. Zašto ženama nedostaje autoritet pri izricanju i je li autoritet ono što je poželjna norma, Robin Lakoff ne govori.

Prema drugome *pristupu*, onome *vlada(vine)nja* ili *dominance modelu*, ženu se zamišlja u pregovoru o svom relativno nemoćnom položaju u interakciji s muškarcem. Društvena privilegija muškaraca vidljiva je u obnavljajućim obrascima jezične uporabe. Naglašava se nejednakost kao korijen svih problema i sugerira da je rješenje moguće tek uklanjanjem duboko ukorijenjene nejednakosti. Taj je pristup zastupljen u radu Candace West. Jedna od značajnijih predstavnica feminističke kritike jezika, Deborah Tannen, u knjizi *You just don't understand*, temeljeći se na postulatima separatnih kultura, identificira problem na način da svaki rod interpretira jezične strategije drugoga/druge kroz vlastitu prizmu. I to stvara narušenu sliku. Postoje sukobi ženske i muške norme u onome što Deborah Tannen naziva *trouble talk*. Kada bi muškarci i žene posjedovali više znanja o razlikama, bilo bi manje nerazumijevanja. Osamdesetih se godina pristup kulturne razlike učvrstio na račun pristupa vladavine i nedostatka. Pristup razlike atraktivan je stoga što ne osuđuje i ne odbacuje muškarce, feministkinje ne predstavlja protivnicama muškoga roda, a postao je prihvatljiv i iz drugih razloga. Jedan je od razloga mogućnost da se pobjegne od dosta negativne evaluacije ženskog jezika, kao što ga je predstavila Robin Lakoff. Nedostatak autoriteta, o kojemu ona govori, potvrđuje feminističke teze da podređenost žena, njihovo neposjedovanje moći, nije nikakav usputni i slučajni proizvod društva, nego je konstitutivan, neopozivo ugrađen u sva područja života. Pristup kulturne razlike zapostavlja odnos prema etničkom, rasnom i klasnom. Ali, ako spolnu/rodnu razliku smatramo, kao što to navodi Rada Iveković, "matričnom razlikom", njome se onda opravdavaju i sve druge nepravde, jer se razlike navode kao "prirodne". Dok su se prva dva pristupa smatrala radikalnima, treći je, vremenski noviji, našao "podršku" i u sociolingvistici. Kako se činio pomirljivijim, otvorio je prostor i većem interesu za jezik i rod, ali doživljava kritike i samih feministkinja. Feministkinje su ranije kritizirale tendencije koje su sada prisutne

i u njihovu radu: posvemašnje generalizacije o muškom i ženskom govoru, pretpostavke o svevladajućoj razlici, stereotipna objašnjenja i mitove o podrijetlu, restriktivne savjete kojima su žene bile bombardirane, a sve radi "kućnoga mira" i zataškavanja sukoba. Feminizam se ne može zaustaviti samo na validiranju lingvističkih strategija tipičnih za žene, nego se mora pitati zašto žene smatraju neku komunikacijsku praksu značajnijom od druge u danim okolnostima: pitanje o njihovom društvenom položaju, društvenoj praksi u kojoj im je dopušteno sudjelovati i slično (Centar za ženske studije, 1998: 43).

6.1. Ženski identitet jezika u romanu *Isušena kaljuža*

Već je navedeno da su razvijeni različiti pristupi koji su zaokupili pažnju feminističke kritike. Ti se pristupi bave odnosom nejednakosti, (ne)razumijevanjem razlika, moći i odnosom jezika prema rodnome. *Deficit model* ili *pristup nedostatka* prvi je model u kojemu su žene shvaćene kao obespravljeni govornice dok su u *dominance modelu* ili *pristupu vlada(vine)nja* zamišljene u vrlo nemoćnom položaju tijekom interakcije s muškarcem. Osnovni problem ne samo ženskog identiteta u jeziku nego žena u svijetu jest nejednakost. Tu nejednakost možemo vidjeti i u romanu *Isušena kaljuža*. Protagonist Arsen Toplak prvo seksualno iskustvo ima sa šesnaest godina i to sa prostitutkom. Ni malo romantično i intimno nego više znatiželjno i iskustveno. U sljedećem seksualnom činu koji je imao sa glumicom Zorom J. Primorskom varoš vidimo također izrazitu nejednakost između muškarca i žene.

Ona se otimala i najposlije popustila i – Arsen je otišao, ostavivši krevet u totalnom neredu. Bijaše ona pod njim. On je prvi nju potražio, našao i dobio. Od svih onih tamo baš nju, najnevještiju i manje lijepu. Ne bijaše već svaka žena - svejedno. Njegov se je položaj mogao označiti ovako: On ne bijaše već dečko, koji prvi put jede u restauraciji i primi ono jelo, koje mu se donese, već bijaše mladić, koji je ponešto obašao gostione i naruči jelo, koje mu se svikne.

(Polić Kamov, 2003: 53)

Iz ovog prizora vidimo da u početku, taj seksualan čin nije bio obostran, ali je s vremenom glumica Zora J. Primorska varoš popustila i predala se Arsenu. Također se navodi kako je on nju pronašao i da mu nije smetao njen fizički izgled, jer kako govori bila je najnevještija i manje lijepa. Ovdje možemo primijeniti *deficit i dominance model* odnosno *pristup nedostatka i pristup vlada(vine)nja* jer glumica Zora J. Primorska varoš nije imala pravo glasa i bila je u vrlo nemoćnom položaju. Što god da je rekla, pokušala napraviti, bilo je i bilo bi bezuspješno jer ju je Arsen odlučio imati i ona mu se jednostavno morala predati. Osim što je vidljiva izrazita nejednakost, također možemo uočiti da Arsen na žene gleda kao objekt ili komad mesa. Za njega nije postojala ljubav, srdačnost i povezanost nego strast, glad i blud.

U prvom katu iste kuće služila je jedna zdepasta, smijuljasta djevojka, s oparenim, crvenim rukama. Bila je zažarena kao soldatuše, a stidjela se od radosti kao sluškinje. O proljeću obukla crvenu haljinu, što je titrala na njoj kao od uzbuđenja. Arsen je ovakvu sretne i još napola konvencionalan ne prođe bez opaske kraj nje. On je još držao, da je njegova

dužnost, dužnost mlada čovjeka, osloviti za prvi put svaku ženu, koju sreća češće izazovnog rumenila i usana, drugi je put dirnuti, a treći bar poljubiti.(...) Arsen priđe bliže i obuhvati njezina pleća, što mu se pričinise podrhtavajuća. I gledajući joj u lice, zahvati nekoliko crta oko usana, što iskazivahu preranu starost i podavahu izgled glup i neistesan. Dirao joj se sisa, velikih, ispoljenih kao mjehuri, ali ne osjeti strasti. Ona mu se podavaše otimajući, uzbaciv glavu naheo. A Arsen je samo poljubi u kose i srdit na mlaki svoj cjelov iziđe napolje.

(Polić Kamov, 2003: 7)

Iz prvih rečenica vidimo omalovažavanje i izrugivanje služavke, nazivajući je zdepastom, smijuljastom, zažarenom kao soldatuša. Fizički mu nije bila privlačna, ali kako on navodi, njegova je dužnost bila prvi put ju pozdraviti, drugi dodirnuti i treći pokušati poljubiti. Upravo to je i učinio. Služavka se pokušala oduprijeti, ali opet bezuspješno. Taj čin je za njega bio bez strasti, a njene grudi uspoređuje sa velikim ispoljenim mjehurima. Na kraju, Arsen je odlučio srdito izići van i završiti trenutak tako što ju je samo poljubio u kosu. U ovom činu također možemo primijeniti *deficit* i *dominance model* jer je prikazan nemoćan položaj sluškinje i njeno uskraćeno pravo glasa odnosno slobode. U gotovo svim seksualnim činovima, Arsen je žene tretirao kao objekte. Ako se njega pitalo, one mu se nisu smjele oduprijeti i samo su mu predstavljale sredstvo za "ispražnjavanje". Sa ženama nije vodio ljubav i izmjenjivao nježnost nego je iskazivao dominaciju, blud i nemoral.

Dvije bitne žene u njegovom životu, majka i sestra, prikazane su vrlo zanimljivo. Za njega, majka mu je bila samo teret i smetnja. Previše ga je kontrolirala i vršila mu pritisak kada bi otišao van s prijateljima. Kada je preminula, nije osjećao žalost i nedostajanje, nego slobodu. Napokon je mogao raditi što god je naumio. Iz ovog primjera vidimo da se Arsen otuđio od majke u vrlo ranom periodu i da je to vjerojatno uvjetovalo naredne odnose sa ženama. Njegovu nemogućnost povezivanja, bliskosti i intime. Sa sestrom Jelkom imao je nešto bolji i prisniji odnos. Često su razgovarali, izmjenjivali mišljenja i savjete glede njenog braka sa profesorom Magdićem. Bio je vrlo zaštitnički nastrojen prema njoj. Iz svega navedenog možemo vidjeti da je sestra vjerojatno jedina ženska osoba koja je nešto značila Arsenu. Preokret se događa kod njegovog sna o incestu s njom. U tom snu je uživao i ni malo se nije odupirao. Možemo vidjeti skrivene želje i žudnje Arsena Toplaka. Kada pogledamo sve njegove odnose sa ženama, dolazimo do zaključka da su sve svedene na isto, a to je požuda, dosada ili znatiželja. Majka je predstavljala dosadu, sestra Jelka skrivenu požudu, a ostale

žene znatiželju i nemoral. Ni sa jednom nije imao čist i dobronamjeran odnos nego uvrnut i izopačen.

7. ZAKLJUČAK

Predstavnik protoavagarde, Janko Polić Kamov, započeo je s pisanjem romana *Isušena kaljuža* 1906., dovršio ga je 1909., a roman je objavljen tek 1957. godine. Kamov je time ostao bez mogućeg utjecaja koji bi zacijelo imao u vremenu nastanka djela. Kompozicija romana je trodijelna: *Na dnu*, *U šir* i *U vis* i ta podjela simbolizira tri faze u rastu i razvoju osobe koja se od psovke podiže prema toleranciji, od nagona do kulture. Kamov ih pripisuje poeziji, znanosti i artizmu koji ujedno i znače različit svjetonazor, stil i diskurz. Prvi dio je pisan u trećem licu, dok su druga dva predstavljena kao Arsenov dnevnik s pripovjedačem u prvom licu. Naslov djela prikazuje obuzetost junaka, gdje „kaljuža“ predstavlja ironijski simbol psihe, a „isušivanje kaljuže“ predstavlja proces autoanalize, istraživanja vlastite svijesti i podsvijesti. Takav proces raščlanjivanja vlastitog ega do najsitnijih detalja, otkriva različite sadržaje koji su uglavnom potisnuti u najdubljim dijelovima čovjekove duše. U tim najdubljim dijelovima skrivaju se Arsenove potisnute želje, strahovi, požude i potrebe. Upravo se tu nalazi žudnja prema sestri Jelki koja je prikazana u obliku sna. Odnosi sa ženama i majkom komplicirani su i sebični jer Arsen gleda isključivo samo svoje potrebe. Razvijeni su različiti pristupi feminističke kritike koji se pretežito bave odnosom nejednakosti i moći. Unutar toga postoje dva modela, *deficit model* ili *pristup nedostatka* i *dominance model* ili *pristup vlada(vine)nja*. U tim modelima žene su prikazane bez prava glasa i u vrlo nemoćnom položaju. Upravo tako Arsen tretira i vidi žene tijekom interakcije ili seksualnog odnosa s njima.

8. LITERATURA

1. Brozović, D. (2018), *Ideja avangarde u hrvatskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 2017., str 2.
2. Flaker, A. „Hrvatska avangarda i književna ljevica“ u knj. A. Flaker, *Poetika osporavanja*, Zagreb, Školska knjiga, 1982.
3. Freud, S. *Nesvjesno*, Zagreb, 1986., str. 104.
4. Freud, S. *Potiskivanje*, Zagreb, 1997., str. 105.
5. Gašparović, D. *Kamov, apsurd, anarhija, groteska*, Zagreb: Omladinski kulturni centar, 1988.
6. Jakelić, B. *Govor snova*, Zagreb, Medicinska naklada, 2018., str. 21.
7. *Lesikon hrvatskih pisaca*, Zagreb: Školska knjiga, 2000.
8. Milanja, C. u Polić Kamov: *Isušena kaljuža*. Zagreb: Konzor: 5-12., 2003.
9. Nemeč, K. *Inovativni postupci u Isušenoj kaljuži Janka Polića Kamova*, 2001.
10. Nemeč, K. *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945.g.*, Zagreb, Znanje, 1998.
11. Polić Kamov, J. *Isušena kaljuža*, Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 2003.

Stručni časopis:

12. Borić, R., *Ženski identitet u jeziku*, Časopis Centra za ženske studije, br. 1/vol. 1. 2017., str. 39-44.

9. SAŽETAK

Kada govorimo o Janku Poliću Kamovu, govorimo o najznačajnijem protoavangardistu hrvatske književnosti. Roman *Isušena kaljuža* dovršio je 1909., a objavljen je tek 1957. godine. Roman je sastavljen od tri dijela: *Na dnu*, *U šir* i *U vis*. Protagonist *Isušene kaljuže* jest Arsen Toplak i u ovom radu obrađivani su njegovi odnosi sa ženama, sa majkom i sa sestrom. Uz to, prikazan je ženski identitet u jeziku i njihova nejednakost.

Ključne riječi: *Janko Polić Kamov, Isušena kaljuža, Arsen Toplak, ženski likovi, ženski identitet u jeziku*

SUMMARY

When we talk about Janko Polić Kamov, we are talking about the most significant proto-avant-garde in Croatian literature. He wrote the novel *Isušena kaljuža* in 1909, and it was only published in 1957. The novel is composed of three parts: *At the bottom*, *Up wide* and *Up high*. The protagonist of *Isušena kaljuža* is Arsen Toplak, and this work deals with his relationships with women, with his mother and his sister. In addition, the female identity in language and their inequality is shown.

Key words: *Janko Polić Kamov, Isušena kaljuža, Arsen toplak, female characters, female identity in language*